

Стан педагогічних кадрів у школах Волинської області в 1944 – 1953 рр.

М. І. Фазан

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
Corresponding author. E-mail: mfazan@ukr.net

Paper received 02.06.2016; Accepted for publication 15.06.2016.

Анотація. Стаття присвячена висвітленню проблеми забезпечення та функціонування педагогічних колективів волинських шкіл повоєнного періоду. На основі архівних та історіографічних матеріалів автором подана детальна характеристика кількісного та якісного складу вчительських кадрів області. Висвітлено роль Волинського обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів у процес підготовки та перепідготовки волинських педагогів. Зроблено висновок щодо недостатнього забезпечення педагогічними кадрами шкільної системи Волинської області у 1944–1953 рр.

Ключові слова: Волинська область, педагогічні кадри, школа, середня освіта, вища освіта, підготовка та перепідготовка вчителів, методичний кабінет.

Постановка проблеми та її значення. Розбудова та реформування мережі закладів освіти поруч із підготовкою фахових педагогічних кадрів завжди належали актуальних проблем у віданні будь-якої державної влади. Розвиток шкільництва на теренах Волинської області у 1944–1953 рр. не лише відображав на собі всю неоднозначність тогочасної суспільно-політичної ситуації в краї та державі загалом, а й частково визначав та зумовлював її характер. Загалом, якість освіти першочергово залежить від рівня підготовки, сумління та самовідданості педагога. Таким чином, детальний аналіз і всебічне вивчення проблем формування педагогічних кадрів на Волині дозволяє більш глибоко розкрити зміст окресленого періоду та його місце в новітній історії України.

Аналіз досліджень проблеми. Дослідженню повоєнної розбудови системи освіти у вітчизняній історіографії присвячено праці цілої низки авторів – М. Грищенко, О. Зубань, С. Сворах [7, 8, 15] та ін.. Особливістю більшості цих праць, створених в радянський період, було дещо однобоке висвітлення історії освіти – акцент робився на наведення статистичних кількісних показників, всіляко підкреслювались позитивні здобутки влади в освітній сфері. Значно глибшими й ґрунтовнішими в цьому ключі видаються роботи істориків діаспори – Г. Костюка, І. Коляски [11, 10] та сучасних дослідників – А. О. Корейко, С. О. Нікітчиної [13, 14], в яких розвиток освітньої системи подано в контексті духовного розвитку суспільства загалом. Саме такий характер досліджень даної теми став нині основоположним у вітчизняній історичній науці.

Проблем освіти повоєнного періоду побіжно торкались також автори, чії роботи присвячені соціально-політичним та культурним аспектам сталінської епохи в Україні загалом – до прикладу, Б. Ярош [17].

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у висвітленні кількісного та якісного стану педагогічних кадрів шкіл Волинської області в 1944–1953 рр. на тлі суспільно-політичних перетворень, що мали місце в історії краю по завершенню Другої світової війни.

Відповідно до поставленої мети, виокремлені наступні завдання: розкрити умови перебігу повоєнної відбудови освітньої системи у зв'язку із їх впливом на формування вчительських кадрів, проаналізувати ступінь забезпеченості загальноосвітніх закладів області фахівцями різного рівня, простежити роль та місце Волинського обласного інституту

удосконалення кваліфікації вчителів у справі забезпечення професійного росту педагогів області.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Функціонування мережі загальноосвітніх закладів Волинської області після визволення з-під німецької окупації та в перші повоєнні роки позначене значними складнощами, пов'язаними із загостренням суспільно-політичної ситуацією у державі. Слід зазначити, що в регіоні на цей момент так і не була по-справжньому глибоко вкорінена жодна модель освітньої системи, з-поміж тих, які насаджувалися туг як до війни, так і в часи Другої світової війни польською, радянською і німецькою окупаційною адміністрацією. Таким чином, слід зауважити, що в повоєнний час радянська шкільна система по суті не відновлювалось на Волині, а розбудовувалось заново, позаяк вона була не була перервана війною, а практично знівельована. Впродовж 1941–1944 рр. на Волині було зруйновано 185 початкових, 104 семирічних і 13 середніх шкіл. Чимало шкіл були закриті, знищені частково або ж виковиристовувались не за цільовим призначенням [2, арк. 13]. Всі ці згубні наслідки війни слід було ліквідувати, а тому, до того ж цілком слушно розглядаючи мережу загальноосвітніх закладів як один із найефективніших інструментів ідеологічного контролю над населенням, радянське керівництво визначило становлення загальноосвітньої системи одним із пріоритетних напрямів повоєнної відбудови краю. Займалися відновленням шкіл також місцеві чиновники. Так, завідувач Ковельського міського відділу народної освіти Г. Ф. Ротченков, як свідчать матеріали тогочасної преси, самостійно «розшукав 15 педагогів, через декілька днів зібрав їх усіх і запросив до роботи» [9, с. 31].

Властиво, що центральною фігурою навчально-виховного процесу і, відповідно, освітньої системи є педагог. В окреслений для дослідження період забезпечення шкіл необхідною кількістю фахівців залишалося однією з головних невирішених проблем у процесі післявоєнної відбудови Волині. Так, станом на 1944–1945 навчальний рік, згідно з офіційною документацією, на теренах Волинської області працювало 2145 вчителів. Відповідно, такої кількості педагогів було недостатньо, оскільки вже в наступному 1945–1946 навчальному році у звітах зазначалась потреба у ще 1536 вчителів додатково [2, арк. 19].

Всього в цей же навчальний рік в області функціонувало 960 шкіл, у яких працювало 3009 вчителів. Становище із кадровим забезпеченням загальноосвітніх закладів поступово покращувалось, однак не завжди задовільними темпами, та й стосувалось це передусім кількісних показників. Так, архівні документи повідомляють, що на кінець 1946-1947 навчального року відчинили свої двері волинським учням вже 1022 школи, а ряди вчителів налічували 4070 осіб. Протягом року в область прибуло 406 вчителів, тоді як вибуло 9 [3, арк. 31]. Кінець наступного 1948-1949 навчального року збільшив число вчителів області до 4890 осіб, а й тоді цієї кількості для повного укомплектування всіх шкіл було недостатньо, адже залишалося ще 1101 вакантних місць [4, арк. 29]. Станом на 1 липня 1951 р. в школах області налічувалось 5949 вчителів, проте розширення їх шкільної мережі робило і цю цифру недостатньою.

Поступово мережа шкіл області зростала, однак забезпечення кадрами постійно відставало. Вперше стан кадрового забезпечення шкіл Волині було визнано більш-менш задовільним лише в 1953 р., коли на теренах області згідно з документами працювало 6808 учителів [3, арк. 19].

Недостатнє кадрове забезпечення навчальних закладів середньої ланки освітньої системи ставила багатьох педагогів у досить скрутне становище. Архівні матеріали зазначають, що 159 вчителів початкових класів працюють в дві зміни, більше 270 перевантажені годинами, а тому працюють понаднормово. Вказувалось на нестачу ще принаймні 319 вчителів на забезпечення потреб області [5, арк. 25].

Слід зауважити, що умови праці педагога у досліджуваній період мали також ряд інших труднощів, адже більшість шкіл мали вкрай погане забезпечення в матеріально-технічному плані, вони облаштовувались у непристосованих для навчання приміщеннях, а навчально-виховний процес тне був достатньо організований, оскільки значна частина дітей шкільного віку була просто позбавлена змоги регулярно відвідувати школу, а у одному класі часто навчалися діти різних вікових груп.

Окремо варто зазначити, що фаховий рівень підготовки наявних педагогічних кадрів можна охарактеризувати як незадовільний. Значна кількість вчителів та керівників шкіл загинула протягом війни. Здебільшого в повоєнних школах працювала недовідчена молодь, часто із браком фахових знань та навичок, або ж вчителі, які внаслідок війни безнадійно відстали від нових вимог до навчально-виховного процесу. Кількісне переважання у вчительському середовищі молоді було двозначним фактором, оскільки, з одного боку, такі педагоги, як правило, більш були наділені ентузіазмом та схильністю до тісніших контактів з учнями, але, з іншого, невеликий практичний досвід або ж і цілковита його відсутність несприятливо відобразалася на ефективності їх навчально-виховної діяльності.

Наведені тези підтверджуються статистичними даними. Так, за освітнім параметром у перший після війни навчальний рік школи області мали педагогів із вищою освітою – 144, з незакінченою вищою – 760, із

середньою педагогічною – 2244, середньою загальною – 229 та незакінченою середньою – 688. Гострою лишалась проблема з досвідом роботи педагогів – як свідчать документи в 1946-1947 навчальному році, лише близько половини вчителів мали стаж від 1 до 3 років роботи (1957 із 4070). Як бачимо, вчительські обов'язки виконували здебільшого люди, позбавлені базових педагогічних знань, вмінь та практичного досвіду, що не могло не позначитись на якості навчання [3, арк. 31, 33].

Слід наголосити, що для радянської системи надзвичайно важливим була так звана «ідейна витриманість» вчителів, оскільки саме на них режимом покладалась функція комуністичного впливу на підростаючі покоління. Як наслідок, постала проблема поповнення педагогічних лав відданими комуністичній партії функціонерами. Офіційні джерела цього часу фіксують недостатню кількість комсомольців та комуністів серед педагогів західних областей УРСР. Скажімо, на теренах Волині членів Комуністичної партії з-поміж вчителів в 1946-1947 навчальному році нараховувалось лише 95 таких. Це питання гостро постало на місцевому рівні як одне із першочергових завдань для вирішення в ході першої післявоєнної п'ятирічки [1, с. 84].

8 березня 1946 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про поліпшення справи підготовки вчителів», згідно з якою основний акцент ставився на ідейно-політичний вплив та тотальний контроль за працівниками освітньої системи. З цієї метою починають організовуватися різноманітні семінари, збори, запроваджувалися вчительські курси історії ВКП(б) тощо. Згідно з офіційними документами станом вже на 1949-1950 навчальний рік на Волині було створено 248 гуртків із вивчення короткого курсу історії ВКП(б), якими охоплено 1670 вчителів та директорів шкіл області.

Робота в даному напрямі хоча й визнавалась керівництвом постійно незадовільною, все ж приносила певний результат. Станом на 1951 р. число членів ВЛКСМ серед вчителів області дорівнювало 2191, а членів та кандидатів у члени партії – 266 [5, арк. 27].

Гострим це питання робив і той факт, що в повоєнний період Волинь лишалась регіоном, на якому точилась боротьба більшовицького режиму із силами опору, представленими національним підпіллям ОУН-УПА. Вчителі розглядалися обома супротивниками як такий елемент, що мав значний агентурний потенціал, позаяк і одні й другі розуміли ідеологічну вагомість педагогів у суспільно-політичному вимірі. Ця обставина часто на практиці робила шкільних працівників мішенями у збройному протистоянні і навіть жертвами розправ.

Вихід із такого становища влада вбачала у направленні в західні області УРСР, в тому числі й на Волинь, вчителів та випускників педагогічних училищ зі східних регіонів республіки. По-перше, це давало змогу заглушити «кадровий голод» в освітній сфері, а, по-друге, режим, традиційно недовіряючи місцевим вихідцям та побоюючись їх симпатій до представників національно-визвольного руху, гадав, що зі «східняків» вийдуть більш лояльні функціонери, готові провадити й надалі ідеологічний контроль над

населенням. Крім того, така політика йшла цілком в дусі асиміляційних намірів влади, кінцевою метою яких мало бути постання нової радянської генерації людей, об'єднаних між собою вже не за етнокультурними, а суто ідеологічними принципами.

Починаючи із 1944 р. Міністерство освіти УРСР щороку направляє до західних областей республіки зі східних тисячі випускників вищих і середніх педагогічних закладів. Вже в 1945 р. було направлено 10358 вчителів, із них 8269 випускників училищ та вузів, а в наступному році їх число становило 9368, ще через рік – 6100, а в 1948р. – 5638 [1, с.84]. Зокрема, на Волинь з-поміж них впродовж 1946-1950 рр. було відправлено 3700 осіб [16, с. 80].

Життя цих переселенців, здебільшого вимушених владою чи голодом, часто складалось далеко не найкращим чином. Не витримуючи складних матеріально-побутових умов, різноманітного, в тому числі й психологічного, тиску значна частина їх поверталась назад. Практично щороку звіти фіксували вибуття певної кількості присланих із сходу вчителів зі шкіл Волинської області.

Звісно ж, чимало заходів було здійснено також із метою створення умов для підготовки фахівців-освітян на місцях. Особливою віхою цього процесу можна вважати відкриття Луцького учительського інституту з мовно-літературним, фізико-математичним та історичним відділами. Продовжив свою діяльність після війни Волинський обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів. Саме на цей заклад першочергово покладалось завдання підвищення фахово-кваліфікаційного рівня педагогічних кадрів області.

Протягом 1944-1945 навчального року остаточно сформувалась структура цього інституту. Почали працювати кабінети різних навчальних дисциплін (педагогіки, історії, географії, мов і літератур, математики, фізики, біології, хімії, початкових шкіл), працівники яких проводили інструктивні наради та семінари для завідувачів районних педагогічних кабінетів, обласні семінари вчителів різних спеціальностей, а такої інспекції шкіл різних районів області [12, с. 17].

В перші повоєнні роки умови праці були досить складними. Як зазначено, в документах протягом 1946-1947 навчального року працівники закладу змушені були працювати без вихідних з метою повного охоплення консультаціями вчителів, про що було повідомлено всі райпедкабінети та вчителів області [6, арк. 38].

Одним із головних функцій інституту була методична робота, а також підготовка завідувачів педагогічних кабінетів для її проведення із вчителями на місцях. В районах методична робота з учителями велась через так звані методичні кущі та методичні секції, на засіданнях яких розглядалась різноманітні проблеми організації навчально-виховного процесу. Методичні секції вчителів-предметників організовувались безпосередньо в школах. Для відповідальних за здійснення цієї роботи проводились різнорівневі семінари [12, с. 19].

В цілому, на основі наявних архівних джерел та тогочасної періодики, можна ствердити, що стараннями працівників Волинського обласного інституту

удосконалення кваліфікації вчителів у повоєнний період було забезпечено формування системи післядипломної освіти на теренах Волинської області. Щорічно зростала кількість педагогів, які проходили курсове підвищення кваліфікації, отримували фахові консультації тощо.

Характерною рисою окресленого для дослідження періоду в освітній сфері стали різноманітні «чистки» та «фільтрування» педагогічних колективів, які набули масового характеру та здійснювались подекуди швидкими темпами. Владу непокоїли непоодинокі факти розповсюдження представниками національно-визвольного руху по школах та серед вчителів агітаційних листівок і звернень, в яких звучали вимоги приєднатись до спротиву більшовицькій пропаганді і до неприйняття участі в прокомуністичних агітаційних заходах. До вирішення цієї проблеми залучались органи внутрішніх справ та держбезпеки. Як наслідок, така атмосфера взаємної недовіри негативно відбивалась на педагогах та їх діяльності.

Пошуки «неблагонадійних» у вчительському середовищі велись практично повсюди, навіть серед потенційних вчителів у стінах педагогічних закладів. Так, 16 вересня 1947 р. відбулися закриті партійні збори Луцького учительського інституту, дійсною метою яких був пошук націоналістів серед викладачів та студентів. Лунала критика на адресу тих, хто «недооцінював переваги марксизму-ленізму, відривався від партійної і громадсько-політичної роботи» [17, с.145-149]. Як бачимо, влада боялась допускати до школи тих, хто хоч якимось чином не погоджувався із панівними ідеологічними догмами.

Характеризуючи стан педагогічних кадрів на теренах Волинської області в 1944-1953 рр. важко не помітити той факт, що влада відкрито недовіряла місцевим вихідцям у шкільному середовищі. Згідно зі статистичними даними впродовж лише 1949-1950 навчального року заміні підлягали 1529 вчителів із західних областей, причинами чого вказувались зв'язки з націоналістами, приналежність до «куркульського класу», так звана «скомпрометованість», релігійні мотиви тощо. Крім того, вивчаючи звіти, легко помітити, що із щорічного числа звільнених майже втричі більший відсоток становили корінні жителі області, аніж педагоги, що прибули зі східних областей УРСР [5, арк. 30].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, освітня сфера післявоєнної Волині розвивалась, вбираючи в себе всю суперечливість та складність даного періоду. Перші роки по закінченню Другої світової війни позначені скрутним матеріальним становищем закладів освіти, відсутністю базових матеріально-технічних умов для здійснення ефективного навчально-виховного процесу та недостатніх кадровим забезпеченням волинських шкіл.

Характеристика становища педагогічних кадрів дозволяє стверджувати, що шкільна мережа функціонувала досить неоднозначно. Так, з одного боку, постійно зростала фаховість та кваліфікованість вчительського складу, а з іншого, на педагогів постійно здійснювався тиск, внаслідок чого їх діяльність ставала все більш політично заангажованою та заідео-

логізованою, і, як наслідок, менш результативною. За постійним ростом кількісних показників у вчительському середовищі легко помітити вкрай незначні якісні зміни.

Негативно відображалось на роботі освітян області також активне в цей час протистояння націоналістичного руху із радянською владою, мимовільними учасниками й жертвами якого ставали вчителі та шкільне керівництво.

Проте були й позитивні зрушення. Так, саме в повоєнні роки на Волині остаточно сформувалась система післядипломної освіти та методичного забезпечення педагогів.

Подальше вивчення даної проблематики, безумовно, ще й досі не вичерпало свого значення. Ряд аспектів функціонування мережі освітніх закладів Волинської області у окреслений для дослідження період лишаються вивченими неґрунтовно та не повністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в УРСР (1917–1967) / А. Д. Бондар. – К.: вид-во Київського ун-ту, 1968. – 227 с.
2. Державний архів Волинської області м. Луцьк (далі Держархів Волинської обл.), ф. Р.-59, оп. 3, спр. 5.
3. Держ. архів Волинської обл., ф. Р.-59, оп. 4, спр. 2.
4. Держ. архів Волинської обл., ф. Р.-59, оп. 7, спр. 4.
5. Держ. архів Волинської обл., ф. Р.-59, оп. 9, спр. 7.
6. Держ. архів Волинської обл., ф. Р.-402, оп. 12, спр. 9.
7. Грищенко М.М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади / М.М. Грищенко. – К.: Тов-во для поширення політ. та наук. знань в Українській РСР, 1957. – 132 с.
8. Зубань О. К. Боротьба комуністичної партії України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства (1945–1952) / О. К. Зубань. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – 232 с.
9. Ковельщина повоєнна. Люди. Події. Факти: Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк: «Надстир'я», 2003. – 96 с.
10. Коляска І. В. Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації / І. В. Коляска / Пер. з англ., з доп. і дод. – Торонто, 1970. – 246 с.
11. Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника. Пер. з англ. / Г. Костюк. – К.: Смолоскип, 1995. – 508 с.
12. Кот Н.М. Сторінки історії Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (1944 – початок 60-х рр.) / Н. М. Кот // Педагогічний пошук. – 2015. – № 1. – С. 16–23.
13. Корнейко А. О. Розвиток освіти на Волині в перше повоєнне десятиріччя / А. О. Корнейко // Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки: матеріали наук. іст.-краєзн. конф. / редкол.: Г. В. Бондаренко [та ін.]. – Луцьк, 1995. – С. 79–80.
14. Нікітччина С. О. Підготовка вчителів історії на Волині в перші повоєнні роки / С. О. Нікітччина Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки: матеріали наук. іст.-краєзн. конф. / редкол.: Г. В. Бондаренко [та ін.]. – Луцьк, 1995. – С. 77–78.
15. Сворак С. Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період / С. Д. Сворак // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 28–42.
16. Яремчик Д. А. Розвиток народної освіти в західних областях України / Д. А. Яремчик, Л. Г. Байк, В. К. Санывец та ін.; за ред. Б. І. Тимохіна, - К.: Рад. Школа, 1979. – с.
17. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б. Ярош. – Луцьк: «Надстир'я», 1995. – 175 с.

REFERENCES

1. Bondar A.D. The development of public education in USSR (Ukrainian Soviet Socialist Republic) (1917-1967) / A.D. Bondar. - K.: Kiev University Publishing, 1968. - 227 p.
2. State Archive of Volyn region, f. R. - 59, d. 3, d.5 .
3. State Archive of Volyn region, f. R. - 59, d. 4, d.2.
4. State Archive of Volyn region, f. R. - 59, d.7, d.4.
5. State Archive of Volyn region, f. R. - 59, d. 9, d.7.
6. State Archive of Volyn region, f. R. - 402, d. 12, d.9.
7. Gryschenko M. M. The development of Education in Ukraine during the Soviet / M.M.Gryschenko.- K.: Society for dissemination of political and scientific knowledge in Ukrainian Soviet Socialist Republic, 1957. -132 p.
8. Zuban O.K. Fighting Communist Party of Ukraine for the development of education and training national economy (1945-1952)/O.K.Zuban.Lviv: Lviv University Publishing, 1967. - 232p.
9. Postwar Kovelschyna. People. Events. Facts : Historic-regional notices.- Lutsk: "Nadstyria", 2003.-96p.
10. Koliaska I.V. Education in Soviet Ukraine. Research of discrimination and russification / I.V. Koliaska/ Translation from English - Toronto,1970 - 246 p.
11. Kostiuk H. Stalinism in Ukraine(Origins and consequences): Research and observation of a coeval. Translation from English / H. Kostiuk - K. Smoloskyp,1995. - 508 p.
12. Kot N.M. Pages of history of Volyn Institute for Postgraduate Education (1940 - beginning of 60 years) / N. M. Kot //Pedagogical search. - 2015. - № 1. P. 16- 23.
13. Korneiko A. O. Evolution of education in Volyn region in the first first postwar decade / A. O. Korneiko // Volyn during the Second World War and the first postwar years: materials science historical and regional studies conference. - Lutsk,1995. - P. 79-80.
14. Nikitchyna S. O. Preparation of teachers of history in Volyn region in first postwar years / S. O. Nikitchyna // Volyn during the Second World War and the first postwar years: materials science historical and regional studies conference. - Lutsk, 1995. - P. 77-78.
15. Svorak S.D. Education on West Ukraine in postwar period / S.D. Svorak // Ukrainian historical magazine. - 1997. - №2. - P.28-42.
16. Yaremchik D. A. Development of public education on West Ukraine / D. A. Yaremchik , L. H. Baik, V. K. Sanyvets and others, 1979
17. Yarosh B. Totalitarian regime on West Ukraine in 30-50 years of XX century (historical and political aspect) / B. Yarosh. - Lutsk: "Nadstyr'ya", 1995. -175 p.

State of the Teaching Staff in Schools of Volyn Region in 1944–1953

Fazan N.

Abstract. The article is devoted to problems of coverage and functioning of educational staff of Volyn schools in postwar period. On the basis of archival and historiographical materials, the detailed description of quantitative and qualitative composition of teaching staff is submitted by the author. The role of Volyn Regional Institute of Teachers' Qualification Improvement in the training and retraining of teachers is shown. The conclusion about the lack of teaching staff in schools of Volyn region in 1944–1953 is made.

Keywords: Volyn region, teaching staff, school, training and retraining of teachers, secondary education.

Состояние педагогических кадров школ Волынской области в 1944–1953 гг.

Н. И. Фазан

Аннотация. Статья посвящена изучению проблемы состояния педагогических кадров волыньских школ послевоенного периода. На основе архивных и историографических материалов автором дана детальная характеристика количественных и качественных свойств педагогических коллективов школ области. Отображено роль Волынского областного института усовершенствования квалификации учителей в процессе подготовки и переподготовки волыньских педагогов. Сделан вывод о недостаточном обеспечении педагогическими кадрами школьной системы Волыньской области в 1944–1953 гг.

Ключевые слова: *Волыньская область, педагогические кадры, школа, подготовка и переподготовка учителей, среднее образование.*